

KONFERENCJA „FORT III POMIECHÓWEK – PRZYWRACANIE PAMIĘCI O OFIARACH NIEMIECKIEGO TERRORU”, POMIECHÓWEK, 28 WRZEŚNIA 2019 R.

W dniu 28 września 2019 r. w Pomiechówku odbyła się konferencja naukowa pt. „Fort III Pomiechówek – przywracanie pamięci o ofiarach niemieckiego terroru”. Wydarzenie zostało zorganizowane przez Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie we współpracy z Fundacją Fort III Pomiechówek oraz Ośrodkiem Kultury PomPa w Pomiechówku w związku z obchodami osiemdziesiątej rocznicy wybuchu II wojny światowej. Konferencja miała na celu przybliżenie tragicznej historii fortu pod niemiecką okupacją oraz omówienie stanu dotychczasowych badań i działań na rzecz upamiętnienia ofiar zbrodni, które podejmują IPN, Fundacja i lokalna społeczność.

W czasie II wojny światowej w Forcie III Niemcy zamordowali ok. 12 tys. obywateli Polski, zarówno Polaków, jak i Żydów – mieszkańców północnego Mazowsza. Od marca do sierpnia 1941 r. w budynkach fortecznych funkcjonował obóz przejściowy. Najpierw osadzono w nim polskie i żydowskie rodziny wysiedlone z powiatu płońskiego, a następnie ludność żydowską z okolicznych gett. Od wiosny 1943 r. do końca lipca 1944 r. w forcie funkcjonowało więzienie Gestapo, w którym Niemcy przeprowadzali masowe egzekucje. Wśród ofiar byli posłowie na Sejm II Rzeczypospolitej, nauczyciele, urzędnicy, oficerowie, robotnicy i rolnicy. Najliczniejszą grupę zamordowanych stanowili członkowie Polskiego Państwa Podziemnego, w tym żołnierze Armii Krajowej. Jednak Fort III jako miejsce martyrologii obywateli polskich w czasie II wojny światowej pozostaje nieznanym ogółowi społeczeństwa.

Prezes Instytutu Pamięci Narodowej dr Jarosław Szarek, otwierając konferencję, podkreślił, że jest niezwykle ważne, aby żadna ofiara nie została zapomniana, aby wszystkim przywrócić imię i nazwisko oraz wyprawić godny pochówek. Pamięć bowiem jest z jednej strony naszym zobowiązaniem, lecz z drugiej – przestrogą dla przyszłych pokoleń, dokąd prowadzi system totalitarny.

W konferencji wzięło udział liczne grono słuchaczy, w tym byli więźniowie oraz bliscy ofiar zbrodni. Podczas spotkania wygłoszono osiem referatów. W panelu dyskusyjnym głos zabrali ostatni żyjący uczestnicy tragicznej niedoli, którzy jako małe dzieci znaleźli się w obozie przejściowym w forcie w 1941 r. Konferencji towarzyszyła wystawa dokumentów dotyczących więźniów Fortu III w Pomiechówku, które znajdują się w zbiorach Archiwum IPN.

Pierwszy referat wygłosił dr Piotr Oleńczak, pełnomocnik wojewody mazowieckiego ds. kombatanów i osób represjonowanych, członek Rady Fundacji Fort III Pomiechówek, przewodnik po Twierdzy Modlin i Forcie III, który zapoznał słuchaczy z historią miejsca. Przypomniął, że Fort III, należący do zespołu fortyfikacji twierdzy modlińskiej, powstał w latach 1883–1887. We wrześniu 1939 r. bohatersko bronili go żołnierze 36. pp Legii Akademickiej pod dowództwem kpt. Bogusława Rytla. Poddali się dopiero

Prezes IPN dr Jarosław Szarek otwiera konferencję naukową. Prelegenci od prawej: dr Piotr Oleńczak (MUW), Dorota Grzechocińska (Archiwum IPN), Janusz Piwowar (Archiwum IPN), Piotr Kędziora-Babiński (BUWiM IPN), Marta Janczewska (ŻIH). Fot. Marlena Dziejcz-Nawrocka

Byli więźniowie Fortu III. Fot. Marlena Dziejcz-Nawrocka

29 września 1939 r., po decyzji o kapitulacji Twierdzy Modlin. W całej historii tej fortyfikacji – podkreślił prelegent – lata okupacji niemieckiej były czasem najkrwawszych zbrodni. W okresie powojennym fort był niedostępny, pełniąc funkcję składnicy broni. Od 2007 r. pozostaje w zarządzie Agencji Mienia Wojskowego. W maju 2009 r. został wpisany do rejestru zabytków, a od maja 2019 r. – zgodnie z decyzją ministra obrony narodowej Mariusza Błaszczaka – Fort III w Pomiechówku jest udostępniony zwiedzającym.

Zbrodnie popełnione przez Niemców w forcie w latach 1943–1944 znajdują odbicie w dokumentach przechowywanych w Archiwum IPN. Temu zagadnieniu został poświęcony referat wygłoszony przez Janusza Piwowara i Dorotę Grzechocińską z Centrum Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej Archiwum IPN. Janusz Piwowar, kierownik Centrum, przedstawił zagadnienia związane z działalnością niemieckiego sądu doraźnego (Standgericht) na terenie rejencji ciechanowskiej. Podczas wystąpienia zostały zaprezentowane akta placówki Gestapo w Ciechanowie–Płocku przechowywane w Archiwum IPN. Ten unikatowy zbiór składa się z blisko 12 tys. jednostek archiwalnych oraz kartoteki osobowej. Stanowi obecnie jedno z głównych źródeł do badań nad funkcjonowaniem więzienia Gestapo w Pomiechówku. Zawiera akta osobowe więźniów, dokumentację prowadzonych śledztw, wyroki sądu doraźnego, jak również wykazy osób skazanych na śmierć i straconych w forcie lub wysłanych do obozów koncentracyjnych. Dokumentacja została uratowana przed wywiezieniem z Polski w 1945 r.

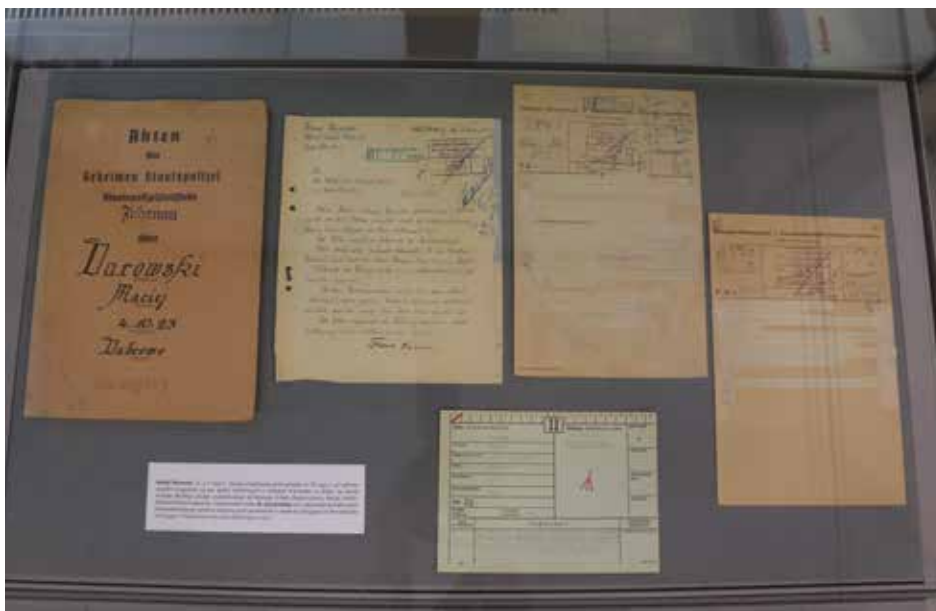
Piotr Kędziora-Babiński z Biura Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN zapoznał zebranych ze stanem prac archeologiczno-ekshumacyjnych prowadzonych przez Instytut na terenie fortu. Zaznaczył, że podjęte działania mają na celu odnalezienie

Prelegenci od prawej: mec. Piotr Jeżółkowski (Fundacja Fort III Pomiechówek), Rafał Pękała (BEN IPN), dr Marek Tadeusz Frankowski, dr Waldemar Jasiński.
Fot. Marlena Dziedzic-Nawrocka

i ekshumowanie wszystkich szczątków osób zamordowanych w tym miejscu przez Niemców w czasie wojny. W 2018 r., w toku pierwszego etapu prac, wydobyto szczątki 26 osób oraz szczątki poekshumacyjne należące do co najmniej 31 osób. Od czerwca do lipca 2019 r. trwał II etap poszukiwań, którym objęto duży prawy dziedziniec fortu, tzw. górkę, wskazywany przez więźniów jako miejsce egzekucji. Zlokalizowano tam trzy masowe groby. Dwa z nich ekshumowano, odnajdując szczątki 46 osób, z których następnie został pobrany materiał do badań genetycznych. Odnaleziono również liczne artefakty, w tym: portfel z niemieckimi monetami, okulary, lusterko, puderniczkę, śrubokręt, pierścionki, obrączki oraz łuski karabinowe. Uroczysty pochówek ekshumowanych szczątków odbył się 5 września 2019 r. na tymczasowym cmentarzu na lewym dziedzińcu fortu. Kolejne etapy prac ekshumacyjnych zaplanowano na lata 2020–2021. Po ich zakończeniu na terenie Fortu III ma powstać cmentarz wojenny.

Marta Janczewska z Żydowskiego Instytutu Historycznego w referacie zatytułowanym „Dokumenty dotyczące obozu dla Żydów w Forcie III w Pomiechówku zachowane w Archiwum Ringelbluma (Podziemnym Archiwum Getta Warszawskiego)” przytoczyła liczne wypowiedzi ocalałych Żydów, którzy po opuszczeniu fortu trafili do getta warszawskiego. Na przełomie lipca i sierpnia 1941 r. w obozie znalazło się ok. 4 tys. Żydów. Zachowane świadectwa mają wyjątkową wartość, ponieważ zostały spisane bezpośrednio po przeżytych wydarzeniach – podkreślała Marta Janczewska. Relacje, w których ofiary opisały znęcanie się niemieckiej załogi fortu nad więźniami oraz przypadki gwałtów i mordów, wstrząsnęły mieszkańcami getta warszawskiego. Współpracująca z Emanuelem Ringelblumem Samuela Ostrowska, która spisywała relacje, nazwała Pomiechówek „obozem śmierci”.

Wystawa dokumentów dotyczących więźniów Fortu III w Pomiechówku przechowywanych w Archiwum IPN – zbiór akt placówki Gestapo w Ciechanowie-Płocku. Fot. Marlena Dziedzic-Nawrocka

Po przerwie głos zabrała Marzena Kruk, dyrektor Archiwum IPN, która zapoznała zgromadzonych z projektem Archiwum Pełne Pamięci, realizowanym w ramach Archiwum IPN. Podkreśliła, jak ważne dla przyszłych pokoleń Polaków jest zachowanie oryginalnej dokumentacji znajdującej się w archiwach rodzinnych.

W kolejnym wystąpieniu głos zabrał mec. Piotr Jeżółkowski, prezes Zarządu Fundacji Fort III Pomiechówek, prawnuk zamordowanego w forcie żołnierza AK Wacława Jeżółkowskiego. Zaprezentował internetową bazę więźniów tworzoną we współpracy z IPN. Zaznaczył, że oprócz dokumentów archiwalnych źródłem wiedzy o forcie i tragicznych wydarzeniach, jakie się w nim rozegrały, są wspomnienia rodzin. Jednym z celów powstania Fundacji było stworzenie miejsca, w którym byłyby gromadzone informacje dotyczące fortu. Fundacja stawia przed sobą także zadanie integracji środowiska rodzin byłych więźniów.

Rafał Pękała z Biura Edukacji Narodowej IPN przedstawił poruszające relacje więźniów oraz bliskich ofiar zamordowanych w forcie, które nagrano w ramach cyklu historii mówionej pt. „Pomiechówek – zapomniane miejsce?”. Wyjaśnił, że celem rozpoczętego w 2018 r. projektu jest zachowanie pamięci o tym miejscu i jednocześnie – dzięki świadkom – odkrywanie okupacyjnej przeszłości fortu. Projekt realizowany jest przez Biuro Edukacji Narodowej i Archiwum IPN we współpracy z Fundacją Fort III Pomiechówek. Dotychczas nagrano 22 wywiady, aczkolwiek nadal trwają prace dokumentacyjne. Zespół projektowy wciąż bowiem poszukuje kontaktów do byłych więźniów fortu oraz ich rodzin. W przyszłości ma również powstać film dokumentalny o Fortcie III. Rafał Pękała podkreślił: „Wiemy na przykładzie relacji zebranych do projektu, iż historia drugiej wojny światowej «pisana» jest do dziś, a na pewno na nowo odkrywana. Takim miejscem jest Fort III w Pomiechówku, o którym wiemy wiele, lecz jego historię zna niewiele. Tym bardziej właśnie teraz, bardziej niż kiedykolwiek,

Urna z ziemią z Fortu III przekazana do Muzeum – Miejsca Pamięci w Palmirach. Fot. Marlena Dziedzic-Nawrocka

kluczowe znaczenie ma zachowanie historii wszystkich i o wszystkich, którzy «przeszli» przez to straszliwe miejsce”.

Końcowy referat, zatytułowany „Sadystyczny system przesłuchań i warunki życia więźniów elementem terroru personalnego i strukturalnego wobec Polaków i Żydów więzionych w Forcie III w Pomiechówku”, wygłosił dr Marek Frankowski, autor pierwszych i najliczniejszych publikacji dotyczących Fortu III w czasie II wojny światowej. Szczegółowo omówił warunki, w jakich przebywali więźniowie, metody stosowane w śledztwach, przytoczył zeznania byłych więźniów i relacje świadków zbrodni. Podkreślił, że załogę fortu, oprócz gestapowców, stanowili miejscowi folksdojczce, często znajomi i sąsiedzi ofiar.

Konferencję zakończyła dyskusja na temat przyszłości fortu. Po spotkaniu odbyła się uroczystość pobrania ziemi z Fortu III i przekazania jej do Muzeum – Miejsca Pamięci Palmiry, gdzie corocznie składne są urny z ziemią z różnych miejsc martyrologii obywateli polskich.

Dorota Grzechocińska

ORCID: 0000-0002-8886-0798